

УДК [331.522.4 : 314.18] : 332.1 : 005

КОНЦЕПТУАЛЬНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Мар'яна Михайлівна БІЛЬ

*к. н. держ. упр., науковий співробітник відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону Інституту регіональних досліджень НАН України, м. Львів
E-mail: bmm1983@gmail.com*

Анотація. У статті здійснено науково-теоретичне обґрунтування впливу розвитку соціально-демографічного потенціалу регіону на його економічне зростання. Виокремлено концептуальні положення розвитку соціально-демографічних потенційних характеристик населення, що за результатами своєї діяльності здатне здійснювати потужні детермінації стану регіональної економічної системи. Акцентовано увагу на винятковість розвитку моральності суспільства, а також ефективізацію використання ресурсу часу як важливих потенційних складових соціально-демографічного потенціалу регіону.

Аннотация. В статье осуществлено научно-теоретическое обоснование влияния развития социально-демографического потенциала региона на его экономический рост. Выделены концептуальные положения развития социально-демографических потенциальных характеристик населения, которое по результатам своей деятельности способно осуществлять мощные детерминации состояния региональной экономической системы. Обращено внимание на исключительность развития нравственности общества, а также эффективизацию использования ресурса времени как важных потенциальных составляющих социально-демографического потенциала региона.

Ключові слова: соціально-демографічний потенціал, трудовий потенціал, концептуальна модель розвитку.

Ключевые слова: социально-демографический потенциал, трудовой потенциал, концептуальная модель развития.

Постановка проблеми. Концепція розвитку соціально-демографічного потенціалу (СДП) сьогодні набуває актуальних ознак за потреби формування нової парадигми людського розвитку з чіткими (недеформованими, непідставовими) орієнтирами на гуманістичну ідею та пошуком шляхів збереження (відновлення) середовища життєдіяльності для наступних поколінь. Під впливом таких викликів новий науковий напрям потенційної регіоналістики посилюється більш комплексним вивченням проблем розвитку суспільства через дослідження категорії СДП (ідея потенційної регіоналістики сформульована в працях С. Пасеки, виходячи з теоретичних напрацювань вчених Львівської наукової школи [1; 2]). Ця категорія дозволяє різновекторно підійти до проблем розвитку регіону з висвітленням питань демографічного, економічного, культурного, духовного і соціального характеру.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Збагачення економічної думки концепцією розвитку СДП в цілісному змістовному наповненні сьогодні здійснюють вчені Інституту регіональ-

них досліджень НАН України (м. Львів). Теоретико-методологічне обґрунтування пріоритетів розвитку СДП у регіональному вимірі здійснено на основі напрацювань таких видатних українських вчених, як С. Вовканич, С. Злупко, М. Долішній, А. Колот, В. Куценко, В. Мікловда, О. Новікова, С. Пирожков, М. Пітюлич, У. Садова, М. Семікіна, Л. Семів, М. Чумаченко, Л. Шаульська, Л. Шевчук та інших. В їх працях висвітлено важливі проблеми соціального характеру з концептуальним баченням їх рішення, зокрема що стосується освітнього, інтелектуального, медико-біологічного, врешті трудового потенціалу, який нині є надзвичайно популярним предметом досліджень. Водночас, теоретичним базисом цієї статті слугують положення теорій регіональної економіки, серед яких теорії розміщення, регіонального розвитку, переміщення, концепції демографічного потенціалу (зокрема закон Рейлі) та інші. Теорії, що відображають регіональний розвиток, утворюють систему знань під назвою регіоналістика [3, с. 10–14]. Одним з її основоположників вважають А. Вебера, який здійснив

перелом у теорії розміщення, прагнучи створити «вічну» або чисту таку теорію.

Важливі теоретичні здобутки представників теорії економічного зростання (зокрема Й. Шумпетера, М. Туган-Барановського, модель циклічного економічного розвитку (зокрема теорія довгих хвиль Н. Кондратьєва), кейнсіанська та некейнсіанська моделі економічного зростання А. Гаррода, Є. Домара, Н. Кальдора, Дж. Робінзона, неокласична модель економічного зростання Р. Солоу та інші) слугували основою виявлення сфери впливу розвитку складових СДП на економічну систему регіону з наслідковістю спричинення економічного зростання¹.

Мета статті – науково-теоретичне обґрунтування концептуальних напрямів розвитку СДП у контексті його детермінації економічного зростання регіону.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Вивчення СДП як досить складної категорії (його носієм виступає все населення регіону незалежно від вікових, професійних та інших характеристик, коли, наприклад, трудовий потенціал в основному формує економічно активне населення [4, с. 52]) за комплексним підходом є дещо обмеженим. Що ж стосується виокремлення з-поміж наукових шкіл і течій економічної теорії концепції СДП регіону, то таких цілісних обґрунтувань у вітчизняній науці не виявлено. Водночас, СДП слід досліджувати як важливу детермінанту стану і перспективних змін регіональної економіки. По суті він охоплює сферу досліджень соціально-економічних (позадемографічних) детермінант перебігу демографічних процесів у регіоні (формування і зміну репродуктивних установок), вивчення системи цінностей мешканців території щодо потреби мати дітей, вивчення впливу демографічних змінних на позадемографічні характеристики (соціальний статус сім'ї, успішне просування по службі тощо), застосування методів демографічного аналізу для вивчення соціальних процесів у регіоні (для прикладу, методики побудови статистичних «таблиць доживання» з метою аналізу тривалості перебування групи в певному освітньому, професійному статусі тощо) [5, с. 152].

Власне недостатнє висвітлення концептуальних проявів СДП та його впливів на регіональну економіку обумовлює актуальність цього дослідження.

Найперше дискусійним питанням постає співвідношення концепції розвитку СДП регіону з положеннями економічної теорії. Поглиблення соціальних орієнтирів сучасної економічної науки є більш ніж очевидним. За таких умов виникає потреба теоретико-методологічного обґрунтування детермінації соціально-демографічними характеристиками населення ринкових механізмів та системи економічних відносин. Відповідно з'ясування таких впливів дозволить сформулювати концептуальні напрями розвитку СДП регіону з метою стимулювання його економічного зростання та подолання недоліків ринку.

Перш ніж виявити такі детермінації та напрями розвитку потенційних соціально-демографічних характеристик населення, уточнимо авторське розуміння категорії СДП регіону. СДП розуміємо як наявність та запас ресурсів населення, що здатні до самовідтворення, відзначаються мінливістю та, при ефективному використанні яких, забезпечується досягнення поставлених цілей соціодемографічного й економічного розвитку регіону, де таке населення постійно проживає та здійснює свою діяльність. Обмежений підхід вивчення цієї категорії є кількісним, проте у конкретних середовищних умовах він трансформується у кваліметричний вимір з домінуванням якісних характеристик населення.

Компонентну структуру СДП на особистісному рівні формують здоров'я, мораль, активність, інтелект, організованість, освіта, професіоналізм та ресурси робочого часу [6, с. 407; 7]. На рівні систем вищого порядку, зокрема й регіону, такі складові акумулюються в демографічну, медико-біологічну, екогеномологічну, економічну, кваліфікаційну, соціально-культурну, психологічну, організаційно-управлінську і темпологічну потенційні характеристики населення [8]. Саме в розрізі згаданих складових слід простежувати детермінації розвитком СДП економічного зростання регіону як наслідкового відображення впливу на регіональну економічну систему.

Розвиток СДП відображає специфічність його фазного становлення та є наслідковим відносно формування і використання потенційних складових. По суті розвиток СДП відображає його станові переходи у прогресивному чи регресивному напрямках, що призводить до зміни внутрікомпонентних взаємозв'язків та, як наслідок, реагування чутливих щодо нього

¹Виокремлення категорії «економічна система» підкреслює визначення регіону за системним підходом, який формують поселенська, соціальна (зокрема соціальна інфраструктура), економічна (зокрема регіональний ринок праці), освітня, інноваційна та управлінська (регіональна політика) підсистеми, які поєднані специфічними комунікаційними зв'язками (інформаційними потоками).

явищ і процесів різного просторового виміру. Очевидно, що найбільш чутливими до закономірностей розвитку СДП регіону будуть явища і процеси, які формуються та проявляються на регіональному рівні.

Таким чином, розвиток СДП нерозривно пов'язаний із трансформаціями його компонентної структури, яка може проявлятися:

1) у позитивному аспекті – як оптимізація пропорцій між потенційними складовими СДП із метою його стимулюючої детермінації економічного зростання регіону;

2) у негативному аспекті – як диспропорції між тенденційними особливостями розвитку окремих складових СДП, наслідком чого є порушення умов збалансованого розвитку регіону;

3) у стагнаційному аспекті – як усталеність взаємозв'язків між складовими СДП, що у випадку негативних для економічного зростання регіону пропорцій веде до формування інституціональних пасток, а за умов гармонійних взаємозалежностей дозволяє підвищувати ефективність ринкових механізмів.

Виявлення таких трансформацій, що передують з'ясуванню детермінації розвитком СДП економічного зростання регіону, потребує глибинного аналізу його структури. Такий аналіз можна

здійснювати за різними підходами залежно від розуміння структури в загальному сенсі. Зокрема, структуру СДП можна окреслювати із позицій хорологічності, темпологічності, функціональності й ізометричності (згідно з висновками У. Садової [5]). У блоці функціональної структури слід висвітлювати трансформаційний її підвид, що дає змогу виявити станові положення в компонентній структурі СДП регіону, які змінюються внаслідок впливу:

- інноваційних процесів, що є здебільшого свідомо регульованими, цільово спрямованими, регламентованими на найвищому законодавчому рівні;

- інерційних закономірностей, які обумовлені екзогенними впливами, зокрема з боку систем вищого порядку;

- реформаторських концептуальних змін, що ведуть до «ламання» існуючих взаємозв'язків та виникнення нового системоформуючого ядра.

Методичний підхід до аналізу трансформацій у структурі СДП регіону, що відображає характер його розвитку, охоплює визначені у табл. 1 етапи.

Розуміючи теоретичну сутність трансформацій у компонентній структурі СДП, з'ясуємо, якими повинні бути концептуальні напрями розвитку соціально-демографічних характеристик населення

Таблиця 1

Етапність дослідження трансформацій у структурі СДП регіону як передумов його розвитку

№ з/п	Назва етапу	Базова обмеженість дослідження	Можливі додаткові зрізи дослідження
1	2	3	4
1	Обґрунтування необхідності аналізу трансформацій у структурі СДП регіону	Формулювання ключових положень на користь необхідності такого аналізу та його прикладної значущості	Визначення зацікавлених суб'єктів у використанні результатів такого аналізу
2	Формулювання гіпотези дослідження	Конкретизація можливих причин та наслідків трансформацій у структурі СДП	Формування управлінського інструментарію впливу на СДП через коригування дії екзо- та ендогенних факторів як причин трансформацій
3	Побудова концептуальної моделі станового переходу СДП регіону	Визначення загальних теоретичних засад трансформацій у структурі СДП	Визначення різних варіантів трансформацій у структурі СДП залежно від причинності станових переходів
4	Конкретизація компонентної структури СДП регіону та індикаторів, що її характеризують	Визначення потенційних складових та індикаторів, які відображають їх зміни, виходячи з теоретичного базису дослідження	Виокремлення нових потенційних складових у силу модернізаційних процесів та загальноцивілізаційного прогресу (наприклад, інноваційності, креативності тощо)
5	Формування інформаційного забезпечення дослідження	Підбір даних офіційної статистики, у тому числі в регіональному зрізі, що характеризують потенційні складові	Проведення комплексного соціологічного дослідження з метою розширення інформаційного забезпечення
6	Розробка методичного ходу визначення трансформацій у структурі СДП регіону	Формування економіко-математичних та статистичних підходів визначення трансформацій у структурі СДП регіону в різні часові періоди	Адаптація методичного ходу визначення трансформацій у структурі СДП регіону до інших територіальних вимірів (для прикладу, держави)

продовження таблиці 1

7	Проведення розрахунків щодо виявлення структурних пропорцій СДП у різні часові періоди	Безпосередні розрахунки згідно методичного ходу (інтегрального, часткового індексів) з узагальненням результатів у різні часові періоди та виявленням міжкомпонентних пропорцій (деформацій)	Моделювання трансформаційної структури згідно визначених тенденцій на наступні періоди
8	Співставлення розрахункових результатів з процесами інституціонального середовища	З'ясування основних причин міжкомпонентних деформацій залежно від оцінки тенденцій в інституціональному середовищі розвитку СДП	Моделювання детермінацій попередніми станами інституціонального середовища розвитку СДП на поточний та наступні періоди
9	Формулювання рекомендацій з оптимізації трансформаційної структури СДП регіону	Визначення пріоритетних методів, способів долання виявлених негативних (міжкомпонентних диспропорцій) та посилення (подовження) позитивних тенденцій	Конкретизація ресурсного забезпечення управлінських рішень стосовно оптимізації трансформаційної структури СДП регіону

Джерело: складено автором

в контексті забезпечення стимулюючих впливів на економічне зростання регіону. Загальновідомо, що економічне зростання (і згідно з неокласичною та посткейнсіанською моделями) детермінується взаємодією ключових факторів виробництва, з-поміж котрих вирізняється трудовий потенціал (у розумінні трудової теорії вартості – трудові ресурси). Тому, виходячи із завдань нашого дослідження, основні детермінації розвитком СДП економічного зростання будуть формуватись на тлі використання потенційних характеристик населення регіону без обмежень особами лише працездатного віку. Це важливо в силу розширення (подовження) трудової діяльності сучасної людини, її нових можливостей у реалізації особистісних здібностей з використанням інформаційних технологій, проявом творчості й креативної ідейності та впливом на діяльність інших осіб, що прямо відображається на економічних індикаторах розвитку регіону.

Виходячи з положень теорії регіональної економіки, на рис. 1 відображено основні сфери впливу на регіональну економічну систему з наслідковістю економічного зростання з боку потенційних соціально-демографічних характеристик населення регіону. Розуміння таких сфер дає змогу виокремити концептуальні напрями розвитку СДП цілісно чи з пріоритетністю окремих складових, виходячи з економічної ситуації в регіоні. При цьому важливо не допускати спрямованості на забезпечення постійного економічного зростання, але й враховувати просторовий чинник із забезпеченням конвергентних процесів регіонального розвитку і балансування інтересів різних соціальних верств населення.

За нинішніх умов загальноцивілізаційного поступу в структурі СДП усе більшої ваги набувають кваліфікаційні, психологічні та тем-

пологічні характеристики населення. Пріоритетність перших для економічного зростання регіону не викликає жодних сумнівів, адже відображає якісний бік діяльності людини з проявами фаховості, високого професіоналізму та схильностей до інноваційної активності. З-поміж психологічних характеристик актуалізуються риси моральності, що в сучасному суспільстві часто проявляються у спотвореній формі із фактичним приховуванням істинних поведінкових мотивів. У результаті все більшої «поваги» набувають такі психологічні характеристики людини та її поведінки, як здатність досягати цілей, стресостійкість, наполегливість, витривалість та ін. Натомість руйнуються усталені схильності гармонійного розвитку особистості, здатної реалізовуватись не лише в професійній сфері, але й комбінувати творчу, суспільну й сімейну кар'єри.

Вкрай загрозливими постають тенденції, що сьогодні особливо чітко простежуються в розвинених країнах, щодо руйнування традиційного типу інституту сім'ї, який зокрема усталений на теренах слов'янських держав, у тому числі України. Узаконення різних видів шлюбів, деформація підходів виховання дітей тощо прямо руйнує потенціал такого суспільства до подальшого розвитку. На тлі високого рівня задоволеності матеріальних потреб такі процеси ведуть до морального, а надалі і до повного занепаду суспільства. Тому серед концептуальних напрямів розвитку СДП регіону питання збереження цінності сім'ї за її традиційним підходом з українськими традиціями виховання, побутового укладу, ведення особистого господарства повинно займати пріоритетне місце в національній інформаційній політиці.

Рис. 1. Зв'язок розвитку СДП та регіональної економічної системи

Джерело: складено автором

Висновки. У підсумку слід уточнити ключові положення концепції розвитку СДП регіону, яка має цілком обґрунтоване право фігурувати з-поміж економічних теорій з акцентом на виняткову роль у забезпеченні економічного зростання визначеної території (регіону):

1. СДП регіону – це динамічна комплексна категорія. Її цілісний розвиток дозволить здійснювати цілеспрямований вплив на важливі сфери суспільного, у тому числі економічного, життя населення регіону.

2. Розвиток СДП регіону повинен здійснюватись з урахуванням внутрікомпонентних пропорцій із недопущенням надмірних темпових випереджень одними потенційними складовими

відносно інших. Підвищене прагнення покращення кваліфікаційних й економічних характеристик може слугувати наслідком «розриву» суспільства й руйнації усталених моральних цінностей.

3. Розвиток СДП регіону повинен враховувати загальнодержавні процеси та здійснюватись виключно згідно задекларованих національних орієнтирів з недопущенням подальших міжтериторіальних дивергенцій за показниками економічного зростання. Саме на національному рівні повинні бути чітко декларовані концептуальні напрями розвитку СДП із забезпеченням його стимулюючого впливу на економічне зростання, тобто забезпечення

трансформації соціально-демографічних характеристик населення (здоров'я, моралі, активності, організованості, освіти, інтелекту, ресурсів робочого часу) через продуктивну діяльність (трудова, громадська, суспільна, сімейна) у підвищені економічні результати.

4. У контексті детермінації розвитком СДП економічного зростання згідно з сучасними викликами, насамперед, слід акцентувати увагу на підвищенні продуктивних характеристик людської життєдіяльності. За таких умов сучасна ринкова система повинна ґрунтуватись на створенні сприятливих середовищ цих умов для використання здібностей людини та їх розвитку, що б знаходило своє відображення у результатах відповідної діяльності.

Список використаних джерел

1. Пасека С. Р. Розвиток соціально-трудового потенціалу в умовах модернізації економіки регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора економ. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка». — Сімферополь, 2013. — 40 с.

2. Долішній М. Основи регіоналізації: концептуальний підхід / М. Долішній, С. Злупко // Регіональна економіка. — 2003. — № 3 (29). — С. 7–17.

3. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ–ХХІ століть: нові пріоритети / М. І. Долішній. — К. : Наукова думка, 2006. — 512 с.

4. Біль М. М. Інтелектуальна компонента соціально-демографічного потенціалу: управлінські підходи до ефективності використання на макрорівні / М. М. Біль // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму [гол. ред. Б. І. Холод]. — № 1 (4). — 2011. — 505 с. — С. 51–56.

5. Забезпечення економічного зростання регіонів можливе при продуктивній, інноваційній діяльності людини, що базована на розвиненій системі соціальних взаємодій з виключним дотриманням моральних цінностей (доброзичливості, орієнтації на еталонні стандарти поведінки, рівності, справедливості, чесності, обов'язку, цінності життя і здоров'я людини тощо) та збереження у суспільстві сформованої інституціональної основи сім'ї, родини, нації.

У випадку упущення таких важливих соціальних питань на тлі гострих кризових явищ та виключності в державному управлінні фінансових питань, стратегічні перспективи успішного розвитку Української Держави є недосяжними.

5. Садова У. Я. Соціально-демографічний потенціал розвитку Українських Карпат / У. Я. Садова // Регіональна економіка. — 2012. — № 3. — С. 150–158.

6. Садова У. Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку : Монографія / У. Я. Садова. — Львів : ІРД НАН України, 2005. — 408 с.

7. Генкин Б. М. Экономика и социология труда: Учебник для вузов / Б. М. Генкин. — М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1999. — 384 с.

8. Біль М. М. Методичні підходи в дослідженні соціально-демографічного потенціалу сільських територій / М. М. Біль // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Сучасні проблеми розвитку сільських територій : зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.). — Львів, 2011. — Вип. 6 (92). — 330 с. — С. 208–216.